

## Kapitel 4

### Historiens tyngd

Man har skrivit en hel del strunt i försök att ge en social eller mystisk tolkning av judenheten eller judendomen ”som en helhet”. Detta låter sig icke göra, ty det judiska folkets sociala struktur och judendomens ideologiska struktur har genom tiderna förändrats i grunden. Fyra huvudsakliga skeden kan urskiljas.

1 Det skede då judarnas gamla riken – Israels rike och Juda rike – fanns. Detta varade till det första templets förstöring (år 587 fvt) och den babyloniska exilen. (En stor del av Gamla Testamentet ägnas denna period, men de flesta av de viktigare böckerna i Gamla Testamentet, också Moseböckerna, såsom vi nu känner dem, författades i verkligheten efter år 587 fvt. Socialt sett var dessa gammaljudiska riken alldeles lika grannrikerna i Palestina och Syrien, och som en noggrann läsning av profetböckerna ger vid handen, innefattade denna likhet även de religiösa kulter folkets stora flertal utövade. I De ideer som skulle bli typiska för den senare judendomen – däribland dess särskilda etniska segregationism och monoteistiska exklusivism – var i detta skede förbehållna små kretsar av präster och profeter, vilkas inflytande i samhället berodde på kungarnas stöd.

2 Det skede som kännetecknas av två centra, Palestina och Mesopotamien, väsentligen jordbruks-samhällen. Perioden varar från den första ”återkomsten från Babylon” (år 537 fvt) till omkring år 500 vt. I präst- och skrivarkretsar utarbetas ”den judiska religionen”, som med det persiska rikets makt och myndighet påtvingas dessa samhällen, vilka därefter tillerkänns judiskt självstyre. Esras bok i Gamla Testamentet redogör för hur prästen Esra, ”en skriftlärd, väl förfaren i Moses lag”, fick bemyndigande av den persiske storkonungen Artaxerxes (I eller II, vi vet inte vilken, och det är några årtionden mellan dem) att ”förordna domare och lagkloke” över judarna i Palestina, så att ”var och en som icke gör efter din Guds lag och konungens lag, över honom skall dom fällas med rättvisa, vare sig till döds eller till landsförvisning eller till penningböter eller till fängelse.”<sup>2</sup> Och Nehemja, munsänk hos kung Artaxerxes, blev utnämnd till persisk ståthållare över Judeen och fick ännu större befogenheter. Den bok i Gamla Testamentet som bär hans namn låter oss veta i vilken omfattning en främmande (idag skulle vi säga ”imperialistisk”) makt medverkade till att påtvinga människor den judiska religionen, *med bestående resultat*.

I båda dessa centra bibehöll sig det judiska självstyret under största delen av denna period, och avvikelser från den religiösa ortodoxin förbjöds. Undantag från denna regel förekom när den religiösa aristokratin själv ”smittades” med hellenistiska ideer (från 300 till 166 fvt och åter igen under Herodes den store och hans efterträdare, från 50 fvt till 70 vt) eller när detta styrande skikt klövs i sin reaktion på nya företeelser (till exempel delningen i de två stora partierna, fariseer och sadduceer, vilken inträffade omkring år 140 fvt). Men i den stund något sådant parti fick överhanden, använde det de tvångsmedel det judiska självstyret (eller, i ett kort skede, oberoende riket) förfogade över för att påtvinga judarna i de båda centra sina egna religiösa åsikter.

Under större delen av denna tid, i synnerhet efter Perserrikets sammanbrott och fram till omkring år 200 vt, var de judar som levde utanför de två centra fria från judiskt religionstvång. Bland de papyrer som bevarats i Elefantine (i Övre Egypten) finns ett brev, härrörande från år 419 fvt, som innehåller texten till ett edikt av den persiske storkonungen Darius II med anvisningar till Egyptens

judar om detaljerna i påskfirandet.<sup>3</sup> De hellenistiska kungarikena, den romerska republiken och det tidiga romerska kejsardömet brydde sig däremot inte om sådana ting. Den frihet de hellenistiska judarna utanför Palestina åtnjöt tillät skapandet av en judisk litteratur på grekiska. Judendomen förkastade senare denna litteratur helt och hållet, men kristendomen bevarade resterna därav.<sup>4</sup> Själva kristendomens uppkomst möjliggjordes av den relativa frihet de judiska samhällena utanför de två centra åtnjöt. Aposteln Paulus' erfarenheter är betecknande. I Korint anklagade stadens judiska församling honom för kätteri, men den romerske ståthållaren avskrev målet genast, då han vägrade vara "domare i sådana tvister".<sup>5</sup> I Judeen däremot kände sig ståthållaren Festus tvungen att till laga behandling uppta ett mål om en inomjudisk, rent religiös tvist.<sup>6</sup>

Denna tolerans upphörde omkring år 200 vt, då den judiska religionen, såsom den dittills hade utarbetats och utvecklats i Palestina, av de romerska myndigheterna påtvingades alla judar i riket.<sup>7</sup>

3 Det skede som jag definierat såsom *den klassiska judendomen* och som skall diskuteras längre framme.<sup>8</sup>

4 Det nutida skedet. Detta kännetecknas av att det totalitära judiska samhället och dess makt brutit samman och att man gör flera försök, varav sionismen är det viktigaste, att återinföra det. Detta skede börjar i Holland på 1600-talet, i Frankrike och Österrike (utom Ungern) i slutet av 1700-talet, i de flesta andra europeiska länder i mitten av 1800-talet och i en del islamiska länder på 1900-talet. (Jemens judar levde alltså år 1948 i det medeltida, "klassiska" skedet.) Senare skall jag säga något om denna utveckling.

Mellan det andra skedet och det tredje, den klassiska judendomens, finns ett tomrum på flera århundraden. Vår nuvarande kännedom om judar och judiskt samhälle under denna tid är mycket ringa, och de fåtaliga uppgifter vi äger härrör alla från utomstående (icke-judiska) källor. Från den latinska kristendomens länder har vi överhuvudtaget inga judiska uppteckningar förrän från mitten av 900-talet. Inomjudiska uppgifter, som främst förekommer i den religiösa litteraturen, blir rikliga först på 1000-talet och i synnerhet på 1100-talet. För tiden dessförinnan är vi helt och hållet hänvisade till först romerska och sedan kristna källor. I de islamiska länderna är det historiska tomrummet inte fullt lika stort. Ändå vet vi mycket litet om det judiska samhället före år 800 och om de förändringar det måste ha genomgått under de tre närmast föregående århundradena.

### *Huvuddrag hos den klassiska judendomens samhälle*

Låt oss alltså förbigå "den mörka tidsåldern" och för bekvämlighets skull börja med de två århundradena 1000-1200. För denna tid har vi rikliga uppgifter att tillgå ur både inom- och utomjudiska källor om alla viktiga judiska centra i såväl öster- som västerland. Den klassiska judendomen, som vi i denna period kan klart urskilja, har genomgått mycket liten förändring sedan denna tid och är (i den ortodoxa judendomens gestalt) en mäktig kraft ännu idag.

Vilka drag har då denna klassiska judendom, och vilka samhällsförhållanden skiljer detta skede av judendomen från de tidigare? Jag tror att det finns tre huvudsakliga sådana drag.

1 *Det klassiska judiska samhället hade inga bönder*, och däri skilde det sig i grunden från tidigare judiska samhällen i de två centra, Palestina och Mesopotamien. Det är svårt för oss i nutiden att förstå vad detta betyder. Vi måste anstränga oss att föreställa oss hur det var att leva som livegen;

vilken oerhörd skillnad som rådde i läs- och skrivkunnighet, för att inte tala om utbildning, mellan by och stad under hela denna period; vilket ojämeförligt mycket friare liv hela den lilla minoritet levde som inte var bönder – för att inse att judarna, trots alla de förföljelser de utsattes för, under hela sin klassiska period utgjorde en väsentlig del av de privilegierade klasserna. Den judiska historie-skrivningen, i synnerhet den på engelska, är missvisande härvidlag, då den tenderar att koncentrera sig på judarnas fattigdom och diskriminering. Båda företeelserna var ibland verkliga nog, men den fattigaste judiske hantverkare, gårdfarihandlare, godsförvaltare eller synagogväktare hade det omätligt mycket bättre än en livegen. Detta gällde särskilt i de europeiska länder där livegenskapen bibehölls in på 1800-talet, vare sig fullt ut eller i mildrad form: Preussen, Österrike (och Ungern), Polen och de delar därav som Ryssland erövrade. Och det saknar inte betydelse att, innan nutidens stora judiska folkvandring började (omkring 1880), den stora majoriteten av alla judar levde i dessa områden och att deras viktigaste sociala funktion där bestod i att förmedla det förtryck adeln och kronan övade mot bönderna.

Den klassiska judendomen odlade överallt hat mot och förakt för jordbruket såsom yrke och för bönderna såsom samhällsklass, ännu mer än för andra icke-judar – ett hat vartill jag inte sett något motstycke i andra samhällen. Detta är omedelbart tydligt för envar som känner 1800- och 1900-talslitteraturen på hebreiska och jiddisch.<sup>9</sup>

De flesta östeuropeiska judiska socialister (det vill säga medlemmar av uteslutande eller övervägande judiska partier och partisplittringar) bär skulden för att inte ha påpekat detta faktum. Många av dem var ju själva bekajade med en vildsint bondefientlig inställning de tagit i arv från den klassiska judendomen. I det avseendet var de sionistiska ”socialisterna” naturligtvis värst, men andra, såsom Bund, var inte mycket bättre. Ett typiskt exempel är deras motstånd mot bildandet av bondekooperativ, som katolska präster främjade, på den grunden att det vore ”en antisemitisk handling”. Denna inställning är icke på något sätt död ens i nutiden. Den kom mycket tydligt fram i de rasistiska åsikter många judiska ”oliktänkande” i Sovjetunionen uttalade om det ryska folket och även i frånvaron av diskussion om denna bakgrund hos så många judiska socialister, såsom Isaac Deutscher. Hela den rasistiska propagandan på temat den judiska moralens och det judiska intellektets förmenta överlägsenhet (en propaganda där många judiska socialister gjort sig bemärkta) sammanhänger med en brist på medkänsla för denna lidande, denna större del av mänskligheten, som blivit särskilt grymt förtryckt under de senaste tusen åren – bönderna.

*2 Det klassiska judiska samhället var särskilt beroende av kungar eller av adelsmän med kungliga befogenheter.* I nästa kapitel diskuterar jag olika judiska lagar riktade mot icke-judar, och i synnerhet lagar som befäller judar att smäda icke-judar och avhålla sig från att prisa dem eller deras seder. Dessa lagar medger ett och endast ett undantag: en icke-judisk kung eller på orten mäktig storman (på hebreiska *paritz*, på jiddisch *puretz*. En kung prisar man och ber man för, och honom lyder man inte bara i de flesta borgerliga ärenden utan också i en del religiösa. Det är i allmänhet förbjudet för judiska läkare att rädda livet på icke-judar under sabbaten. Men som vi skall se befäller dessa lagar läkarna att göra sitt yttersta att bota stormän och härskare. Detta utgör en del av förklaringen till att kungar och ädlingar, påvar och biskopar ofta anlätade judiska läkare. Men inte bara läkare. Judiska skatte- och tullindrivare eller (i Östeuropa) godsförvaltare kunde man lita på att de gjorde sitt bästa för kungen eller baronen, på ett sätt som en kristen inte alltid gjorde.

Den lagliga ställning, en judisk församling hade under den klassiska judendomens skede,

grundades vanligen på ett ”privilegium” – ett frihetsbrev en kung eller furste (eller, i Polen efter 1500-talet, en mäktig adelsman) utfärdade till den judiska församlingen och därmed tillerkände den rätten till självstyre – det vill säga gav rabbinerna diktatorisk makt över alla andra judar. Sådana privilegiebrev, vilka går så långt tillbaka som till det sena romerska riket, har som ett viktigt inslag skapandet av ett judisk prästestånd, vilket alldeles som det kristna prästerskapet på medeltiden är befriat från att betala skatt till härskaren och tillåts att för egen del bära upp skatt från folket det styr över – judarna. Det är intressant att notera att denna överenskommelse mellan den sena romerska staten och rabbinerna träffas åtminstone ett hundra år innan Konstantin den store och hans efterträdare beviljar det kristna prästerskapet mycket likartade privilegier.

Från omkring år 200 vt till det tidiga 400-talet var judenhetens lagliga ställning i Romarriket sådan som nu skall beskrivas. En judisk patriark, som var ärftlig innehavare av sitt ämbete och residerade i palestinska Tiberias, erkändes både som en hög dignitär i rikets officiella hierarki och som högste ledare för rikets alla judar.<sup>10</sup> I egenskap av romersk ämbetsman var patriarken *vir illustris*, ägde samma höga rang som konsulerna, de högsta militära befälhavarna i riket och kejsarens viktigaste rådgivare (det heliga konsistoriet). Endast medlemmarna av den kejsarliga familjen ägde högre rang. Den Högt Lysande Patriarken (som han undantagslöst kallas i kejsarliga dekret) var förmer i rang än själve ståthållaren över Palestina. Kejsar Teodosius I, den store, en from och rättrogen kristen, lät faktiskt avrätta sin ståthållare över Palestina, sedan denne råkat förolämpa patriarken.

Rabbinerna, vilka var utnämnda av patriarken, var samtidigt alla befriade från de mest tyngande romerska skatterna och åtnjöt många officiella privilegier, såsom befrielse från skyldigheten att tjänstgöra i städernas råd (som också var ett av de första privilegier som senare beviljades det kristna prästerskapet). Dessutom hade patriarken fullmakt att beskatta judarna och att med böter, prygel och andra straff upprätthålla ordningen bland dem. Han använde denna makt för att kväsa judiska kätterier och (som vi vet från Talmud) för att förfölja judiska predikanter, som anklagade honom för att beskatta de fattiga bland judarna för egen vinning.

Från judiska källor vet vi att de skattebefriade rabbinerna använde bannlysning och andra medel de ägde för att öka patriarkens religiösa herravälde. Vi hör också, mestadels indirekt, talas om det hat och förakt som många av de judiska bönderna och fattiga i städerna hyste för rabbinerna, liksom om rabbinernas ringaktning för fattiga judar (vanligen uttryckt som förakt för ”de okunniga”). Ändå fortsatte denna typiska koloniala ordning att gälla, då den stöddes med det romerska rikets makt.

En liknande ordning rådde i alla länder under den klassiska judendomens hela period. De sociala effekter den fick varierade enligt samhällenas olika storlek. Där judarna var få, blev klasskillnaderna inom samhället vanligen små. Sådana samhällen tenderade att bestå av rika judar och judar av medelklass, varav de flesta hade en ganska god rabbinsk-talmudisk skolning. Men i länder, där judarna ökade i antal och en stor judisk fattigklass uppstod, framträdde samma slags klyfta som jag nyss nämnde, och vi kan där iaktta hur rabbinklassen i förbund med de rika judarna förtrycker de fattiga judarna till förmån för sig själva liksom för staten – det vill säga för kronan och adeln.

Sådan var i synnerhet situationen i Polen före år 1795. Den polska judenhetens särskilda omständigheter skall i stora drag skildras längre framme. Det enda jag vill här påpeka är att tillkomsten av ett stort judiskt samhälle i Polen också medförde att en klyfta mellan den judiska överklassen (rabbinerna och de rika) och den judiska massan uppstod i detta land på 1700-talet och bestod under hela 1800-talet. Så länge det judiska samhällets ledare hade makt över dess medlemmar, kunde de kväsa revoltungarna bland de fattiga, som fick bära den tyngsta skattebördan, med den

samlade styrka som låg i det judiska "självstyrets" och religionstvängets ohöljda våld.

På grund av allt detta var under hela den klassiska perioden (liksom i nutiden) rabbinerna överhetens lojalaste, för att inte säga ivrigaste tillskyndare; och ju mer reaktionär regimen var, desto mer stöd fick den av rabbinerna.

3 *Den klassiska judendomens samhälle står i total motsättning till det omgivande icke-judiska samhället förutom kungen (eller adeln, när denna tagit över staten).* Detta skall utförligt belysas i Kapitel 5.

Dessa tre huvudsakliga drag får följderna som tillsammans förklarar mycket av de klassiska judiska samhällenas historia i både kristna och muslimska länder.

Judarna har en särskilt gynnad ställning under starka regimer, som bibehållit en feodal karaktär och som ännu inte börjat utveckla en nationell medvetenhet, ej ens första ansatserna till en sådan. Ännu mer gynnad blir den i sådana länder som Polen före år 1795 eller i kungarikena på Iberiska halvön före senare hälften av 1400-talet, där tillkomsten av en på nationen grundad mäktig feodal monarki hejdades tillfälligt eller för en längre tid. I själva verket blomstrar den klassiska judendomen bäst under starka regeringar som lever avskilda från de flesta klasser i samhället, och i sådana stater fyller judarna en av medelklassens funktioner – men i formen av ett ständigt beroende. Därför röner de motstånd inte endast av bönderna (vilkas motstånd i sådana stater är obetydligt, utom vid de sällsynta tillfällena då en folkresning bryter ut) utan i mer betydande grad av den icke-judiska medelklassen (som var i uppgång i Europa) och det lägre prästerskapet; och de är skyddade av det högre prästerskapet och adeln. Men i de länder där den feodala anarkin har övervunnits och adeln gått i kompanjonskap med kungen (och med åtminstone en del av borgerskapet) för att styra staten, som då antar en nationell eller en förnationell form, där försämras också judarnas ställning.

Detta allmänna schema, som gäller för muslimska likaväl som för kristna länder, skall nu belysas med några exempel.

### *England, Frankrike och Italien*

Eftersom det första skedet av judisk bosättning i England var så kortvarigt och sammanföll med tillkomsten av den engelska nationella feodala monarkin, kan detta land tjäna som det bästa exemplet på det nyss beskrivna schemat. Vilhelm Erövraren förde till England över judar såsom en del av den fransktalande normandiska herreklassen. Deras främsta uppgift var att bevilja lån åt dessa andliga och världsliga herrar, som annars var oförmögna att betala sina länsavgifter (vilka i England var särskilt tyngande och vid denna tid indrevs strängare än i någon annan europeisk monarki). Deras störste kunglige beskyddare var Henrik II, och Magna Charta betecknade början på deras nedgång, som fortsatte under baronernas fejd med Henrik III. Sedan Edvard I för en tid bilagt denna strid, parlamentet bildats och "vanlig" och fast beskattning införts, följde fördrivandet av judarna.

Likaledes blomstrade det judiska samhället i Frankrike på 1000- och 1100-talen, den tid då det bildades starka feodala furstendömen, kungens eget län inräknat. Deras bäste beskyddare bland capetingerna var också Ludvig VII (1137–1180), oaktat hans djupa och uppriktiga kristna fromhet. Vid denna tid räknade Frankrikes judar sig själva som riddare (*parashim* på hebreiska), och den ledande judiske auktoriteten i Frankrike, rabbenu Tam, varnar dem för att anta en inbjudan av en länsherre att bosätta sig på hans område, såvida de inte tillerkänns privilegier liknande dem andra riddare äger. Nedgången för deras ställning börjar under Filip II August, upphovsman till kronans

politiska och militära förbund med den uppstigande *commune*-rörelsen i städerna. Tvärt utför går det under Filip IV den Sköne, som sammankallade de första generalständerna för hela Frankrike i syfte att vinna folkets stöd i sin kamp mot påven. När så judarna slutligen fördrivs ur hela Frankrike, hänger detta nära samman med att kronan lyckats hävda sin beskattningsrätt och att monarkin har en nationell prägel.

Liknande exempel kan ges från andra europeiska länder, där judar levde under denna period. (Tills vidare förbigår jag det kristna Spanien och Polen för att ge dem en utförligare behandling senare.) Många av Italiens stadsstater var till författningen republiker och uppvisade samma regelbundna mönster. Judar var särskilt framgångsrika i kyrkostaten, i de två feodala kungarikena Sicilien och Neapel (tills judarna fördrevs på spansk befallning omkring år 1500) och i Piedmontes feodala enklaver. Men i de stora och självständiga handelsstäderna såsom Florens var de få till antalet och utan betydelse i samhällslivet.

### *Den muslimska världen*

Samma allmänna schema gäller för judiska samhällen under den klassiska tiden också i muslimska länder, med undantag för det viktiga faktum att det knappast förekom att judar fördrevs därifrån, då detta stred mot islamisk lag. (Den medeltida katolska kanoniska rätten däremot varken befäller eller förbjuder sådan fördrivning.)

Judiska samhällen blomstrade under den berömda men socialt misstolkade judiska guldåldern i muslimska länder under härskare, som i särskilt hög grad levde avskilda från den stora majoriteten av det folk de styrde och vilkas makt vilade på intet annat än ohöljt våld och legohärar. Det bästa exemplet är det muslimska Spanien, där den mycket verkliga judiska guldåldern (med hebreisk poesi, grammatik, filosofi etc.) börjar precis när det spanska umajjadiska kalifatet faller efter den faktiske härskaren al-Mansurs död år 1002 och det uppstår talrika *ta'ifa*-(klick-)riken, som alla bygger på ohöljt våld. Den berömde judiska överbefälhavaren och statsministern för kungariket Granada, Samuel Hövdingen (Shmu'el Hannagid, död år 1056), som också var en av alla tiders främsta hebreiska skaldar, kunde nå sin maktställning främst därför att det rike han tjänade var ett tyranni av en ganska liten styrka berbersoldater mot de arabisktalande invånarna. Liknande var förhållandena i de övriga arabisk-spanska *ta'ifa*-riken.

Judarnas ställning försämrades något, då almoraviderna upprättade sitt styre (åren 1086-90), och den blev mycket osäker under den starka och populära almohadregimen (efter år 1147), då till följd av förföljelser judarna flyttade till Spaniens kristna riken, där kungamakten alltjämt var mycket ringa.

Liknande iakttagelser kan göras beträffande staterna i det muslimska Österlandet. Den första stat, där judarnas samhälle nådde en politiskt inflytelserik ställning, var det fatimidiska imperiet, i synnerhet efter Egyptens erövring år 969, eftersom detta rike byggde på att en isma'ili-shi'a-minoritet styrde. Samma företeelse kan iakttas i seldjukstaterna – som vilade på härar av feodalt slag, legoknektar och i ökande mån på slavsoldater (*mamluker*) – och dessas efterföljare. Att Saladdin gynnade de judiska samhällena, först i Egypten och sedan i andra delar av sitt växande rike, berodde inte bara på hans verkliga personliga egenskaper, såsom fördragsamhet, människokärlek och djup politisk visdom, utan i lika hög grad på att han i egenskap av upprorisk befälhavare för nyligen anlända legosoldater kunde svinga sig upp till makten och nappa den till sig från den dynasti hans far och farbror tjänat före honom.

Men det bästa exemplet bland islams länder är måhända den stat, där judarnas ställning var bättre än någon annan stans i Österlandet efter det gamla Perserrikets fall – det ottomanska imperiet, särskilt vid dess middagshöjd på 1500-talet.<sup>11</sup> Som välkänt är, byggde det ottomanska riket i början på att turkarna själva (för att inte nämna andra födda muslimer) var nästan fullständigt uteslutna från maktställningar inom politiken och från befattningar i den viktigaste delen av hären, janitscharkåren. Dessa båda maktcentra bemannades med sådana sultanens slavar, som var födda kristna men hade blivit bortförda i barndomen och uppfostrade i särskilda skolor. Intill slutet av 1500-talet kunde ingen friboren turk bli janitschar eller inneha något viktigare statligt ämbete. I en sådan stat var judarnas roll på eget område analog med janitscharernas. Sålunda var judarnas ställning bäst under härskare, som levde mycket avskilda från de folk de styrde. Sedan turkarna själva (liksom vissa andra muslimska folk, såsom albanerna) blivit insläppta i Ottomanimperiets härskande klass, försämrades judarnas ställning. Denna försämring inträdde emellertid inte särskilt tvärt, vilket berodde på att det ottomanska styret fortfor att präglas av godtycke och nationslöshet.

Detta exempel är enligt min åsikt mycket viktigt, eftersom de relativt goda förhållanden, judarna levde i under islam i allmänhet och under vissa islamiska regimer i synnerhet, används av många palestinska och andra arabiska propagandister på ett mycket okunnigt sätt, låt vara i ett kanske välmenande syfte. För det första generaliserar de och bringar ner allvarliga politiska och historiska frågor till blotta slagordens nivå. Medges att judarnas ställning genomsnittligt var mycket bättre under islams än under kristendomens värde. Den viktiga fråga vi ändå måste ställa är: Under vilka slags regimer var denna ställning bättre eller sämre? Vi har redan sett vart en sådan analys leder oss.

Men för det andra, och detta är viktigare: I en förmodern stat medförde en ”bättre” ställning för judarna vanligen att det judiska samhällets ledare, rabbinerna, utövade ett värre tyranni mot andra judar. Låt mig ge ett exempel. Saladdin är förvisso en gestalt som, i betraktande av hans tid, inger djup respekt. Alltmedan jag hyser denna respekt, kan jag ändå inte bortse från att de utökade privilegier han beviljade det judiska samhället i Egypten, och hans utnämning av Maimonides till ledare (*nagid*) för detta, omedelbart föranledde rabbinerna att sätta i gång en svår religiös förföljelse mot judiska ”syndare”. Till exempel är det förbjudet för judiska ”präster” (förmodade ättlingar till de präster som i forntiden tjänade i templet) att gifta sig med vare sig prostituerade<sup>12</sup> eller frånskilda kvinnor. Det senare förbudet, som alltid vållat svårigheter, trotsades i den anarki som rådde under de sista fatimidhärskarna (omkring 1130–1180), så att ”präster” emot judisk religiös lag lät viga sig med frånskilda judinnor vid islamiska domstolar (som nominellt har rätten att viga ickemuslimer). Den större tolerans mot ”judarna” Saladdin kungjorde vid sitt makttillträde satte Maimonides i stånd att utfärda befallning till de rabbinska domstolarna i Egypten att gripa alla judar som levde i dylika förbjudna äktenskap och låta prygla dem, tills de ”samtyckte” till att skilja sig från sina hustrur.<sup>13</sup> Också i det ottomanska riket hade de rabbinska domstolarna en mycket stor och alltså mycket skadlig makt. Därför skall man aldrig använda judarnas ställning i muslimska länder i det förflutna som ett politiskt argument i nutida (eller framtida) sammanhang.

#### *Det kristna Spanien*

Jag har lämnat till slutet behandlingen av två länder där det judiska samhällets ställning och den klassiska judendomens inre utveckling var synnerligen viktiga – det kristna Spanien<sup>14</sup> (eller snarare Iberiska halvön, Portugal medräknat) och Polen före år 1795.

I politisk mening nådde judar i de kristna spanska rikena den högsta ställning judar uppnått i något

annat land (utom i några av *ta'ifa* och under fatimiderna) före 1800-talet. Många judar tjänstgjorde officiellt som riksskattmästare för kungarna av Kastilien, läns- och allmänna fogdar, diplomater (som företrädde sin konung vid främmande hov, såväl muslimska som kristna, också utanför Spanien), hovmän och rådgivare till regenter och höga adelsmän. Och i inget annat land utom Polen utövade det judiska samhällets ledare så stor laglig makt över judarna eller brukade denna så vitt och öppet, också makten att ådöma dödsstraff. På 1000-talet blev det i Kastilien vanligt att man förföljde karaiterna (ett slags judiska kättare) genom att prygla dem till döds om de inte omvände sig. Judinnor som sammanlevde med icke-judar fick näsan avskuren av rabbiner, som förklarade: "Så skall hon mista sin skönhet, så att hennes icke-judiske älskare skall komma att hata henne." Judar, som hade fräckheten att angripa en rabbinsk domare, fick händerna avhuggna. Äktenskapsbrytare kastades i fängelse, sedan de fått löpa gatlopp genom judekvarteret. De som i religiösa tvister stämplades som kättare, fick tungan utskuren.

Historiskt sett hängde allt detta samman med den feodala anarkin och med ett fåtal "starka" kungars försök att regera med blotta våldet och med bortseende från de parlamentariska institutioner, cortes, som redan tillkommit. I denna kamp hade judarnas inte bara politiska och finansiella makt utan också deras militära styrka (åtminstone i det viktigaste riket, Kastilien) en mycket stor betydelse. Ett exempel räcker: Såväl det feodala vanstyret som det judiska politiska inflytandet i Kastilien nådde sin höjdpunkt under Pedro I, som med rätta fick öknamnet "den grymme". De judiska samhällena i Toledo, Burgos och många andra städer tjänstgjorde praktiskt taget som hans garnisoner i det långvariga inbördeskriget mellan honom och hans halvbror Henrik av Trastamara, som efter sin seger blev Henrik II (1369–1379).<sup>15</sup> Samme Pedro I gav Kastiliens judar rätten att upprätta en landsomfattande inkquisition mot judiska religiösa avvikare – mer än ett hundra år innan den mer kända och ökända katolska heliga inkquisitionen upprättades.

När ett nationellt medvetande gradvis växte fram omkring monarkin, vilket började under huset Trastamara och efter upp- och nedgångar nådde en höjdpunkt under det katolska kungaparet Ferdinand och Isabella, följde därmed först att judarnas ställning försvagades, sedan att folkliga rörelser och påtryckningar riktades mot dem och slutligen att de fördrevs ur landet, alltså ett skeende liknande det i andra västeuropeiska länder. Judarna försvarades på det hela taget av adeln och det högre prästerskapet. Sina fiender hade de i kyrkans ringare led, särskilt tiggardordnarna, som delade de fattiga klassernas liv. Judarnas stora fiender Torquemada och kardinal Ximenes var också stora reformatorer av den spanska kyrkan, gjorde den mycket mindre korruperad och betydligt mer beroende av monarkin och inte längre till feodaladelns särskilda område.

### *Polen*

Det gamla Polen före år 1795 – en feodal republik med en valkonung – är ett exempel på hur skeendet kan gå åt motsatt håll. Det visar hur judarna före den moderna statens tillkomst hade en mycket viktig ställning i samhället och sitt vidaste inre självstyre under en regim, som var så fullkomligt efterbliven att den nått det yttersta förfallets gräns.

Av många orsaker hade Polen i sin utveckling blivit efter länder som England och Frankrike. En stark kungamakt av feodalt snitt – likväl utan några parlamentariska inrättningar – bildades i landet först på 1300-talet, framför allt under Kasimir den Store (1333–1370). Omedelbart efter hans död ledde dynastiskiftet och andra faktorer till att först högadelns, sedan också lågadelns makt hastigt ökade, så att inemot år 1572 kungen sjunkit ihop till en galjonsfigur och alla de ofrälse stånden blivit



utestängda från makten. Under de följande två hundra åren ledde avsaknaden av en regering till en så långt gången anarki, att en dom i ett mål som rörde en adelsman gav denne laglig rätt att föra privat krig för att verkställa domen (ty det fanns inget annat sätt att verkställa den) och fejder mellan de stora adelsätterna på 1700-talet utkämpades med armeer av tiotusentals soldater, betydligt större härar än de löjligt små styrkor republikens officiella krigsmakt kunde mönstra.

Jämsides med denna process försämrades de polska böndernas ställning (på medeltiden var de fortfarande fria) ända till yttersta livegenskap, som knappast kunde skiljas från rent slaveri och som säkerligen var det värsta i Europa. När adelsmännen i grannländerna så ville komma i åtnjutande av den polske *panens* makt över sina bönder (innefattande även makten över liv och död utan någon prövning i allmän domstol), blev detta en kraftigt bidragande orsak till att det polska territoriet expanderade. Allra värst var förhållandena i Polens ”östliga” länder (Vitryssland och Ukraina) – som befolkades och uppodlades av nyanlända livegna.<sup>16</sup>

Ett litet antal judar (om än i viktiga ställningar) hade tydligen levat i Polen sedan den polska statens grundande. En betydande judisk invandring i landet började på 1200-talet och ökade under Kasimir den Store, samtidigt som judarnas ställning i först Väst- och sedan Mellaneuropa försvagades. Man vet inte särdeles mycket om den polska judenheten under detta skede. Men när kungamakten förföll på 1500-talet – särskilt under Sigismund I den Gamle (1506–1548) och hans son Sigismund II August (1548–1572) – framträdde med ens den polska judenheten i samhällslivet och i politiken, och som vanligt följde därpå ett avsevärt vidgat judiskt självstyre. Det var vid denna tid som Polens judar erhöll sina största privilegier, vilket nådde sin höjdpunkt i upprättandet av det berömda ”utskottet för de fyra länderna”, ett mycket effektivt, oberoende organ för de judiska ledarnas styre och rättskipning över alla judar i Polens fyra landsdelar. En av dess många viktiga uppgifter var att driva in alla skatter från judar i hela landet. Utskottet gjorde därvid avdrag från avkastningen för sitt eget och för de spridda judiska samhällenas bruk och skickade återstoden vidare till den statliga skattkammaren.

Vilken roll i samhället innehade då den polska judenheten från 1500-talets början till 1795? När kungamakten förföll, övertog adeln snabbt kungens vanliga roll gentemot judarna – med bestående och tragiska följder både för judarna själva och för det vanliga folket i den polska republiken. I hela Polen använde adeln judarna som sina agenter för att undergräva den handelsmakt som fanns i de kungliga städerna, vilka ändå var svaga. Bland länderna i den västra kristenheten var det endast i Polen, som en adelsmans egendom inom en kunglig stad var undantagen stadens lagar och skråstadgar. I de flesta fall bosatte adeln sina judiska agenter på sådana egendomar, vilket således gav upphov till en bestående konflikt. Vanligen ”segrade” judarna, i den meningen att städerna inte kunde vare sig tvinga dem till underkastelse eller driva bort dem. Men i de folkupplopp som ofta kom till stånd gick judiska liv (och än mera judisk egendom) förlorade. Adelsmännen fick alltjämt vinsterna. Liknande eller värre blev följderna av att judar ofta användes som handelsagenter åt adelsmän. Dessa judar erhöll därvid befrielse från de flesta polska tullar, vilket blev till skada för det inhemska borgerskapet.

Men de mest varaktiga och tragiska följderna visade sig i Polens östra provinser – grovt räknat området öster om den nuvarande riksgränsen, innefattande nästan hela nuvarande Ukraina ända fram till gränsen för det storryska språkområdet. (Intill 1667 låg Polens östgräns långt öster om Dnjepr, så att exempelvis Poltava låg inom Polen.) I dessa vidsträckta landsdelar fanns knappt några kungliga städer. Städerna hade grundats av adeln och tillhörde denna – och de beboddes nästan uteslutande av

judar. Till år 1939 bestod befolkningen i många polska städer öster om floden Bug till åtminstone 90 procent av judar, och denna egendomlighet i befolkningens sammansättning var ännu mer utpräglad i det område av Tsarrysland som anslutits från Polen och som kallades ”bosättningsräjongen”. Utanför städerna i hela Polen men i synnerhet längre österut fanns väldigt många judar anställda som de direkta övervakarna och förtryckarna av de i livegenskap nedsjunkna bönderna – som förvaltare av hela gods (utrustade med godsägarens fullständiga maktbefogenheter) eller förpaktare av särskilda feodala monopol, såsom sädeskvarnen, spritbränneriet och krogen (med rätt att med väpnat biträde göra husrannsakan efter hembränd sprit) eller bageriet samt som indrivare av de allsköns brukliga feodala avgifterna. Kort sagt var judarna i östra Polen under adelsväldet (och den feodaliserade kyrkans välde, eftersom dennas ledare hämtades uteslutande från adeln) både *böndernas omedelbara utsugare* och i praktiken de enda stadsborna.

Säkert var det så, att det mesta av vad de pressade ut av bönderna tillföll godsägarna, på ett eller annat sätt. Säkert var det så, att judarna var hårt förtryckta och kuvade av adeln, och historien har bevarat många skakande berättelser om det lidande och den förnedring adelsmän utsatte ”sina” judar för. Men bönderna led ett ännu värre förtryck under *både* godsägarna och judarna, och man kan utgå ifrån att den judiska religionens lagar mot icke-judar vilade på bönderna med sin fulla tyngd, utom i tider då bönderna reste sig. Såsom skall framgå av nästa kapitel, upphävs eller mildras dessa lagar i de fall man befarar att deras tillämpning kan väcka en farlig fiendskap mot judarna. Men böndernas fiendskap kunde den judiske fogden eller förvaltaren betrakta som ofarlig, så länge en storman skyddade honom med sin ”fred”.

Förhållandena ändrades inte förrän den moderna staten tillkom, men då hade Polen blivit styckat. Därför blev Polen det enda stora land i den västliga kristenheten, från vilket judarna aldrig blev fördrivna. Någon ny medelklass kunde aldrig uppstå ur den ytterligt förslavade bondeklassen, och det gamla borgerskapet var inskränkt till vissa städer, ekonomiskt svagt och alltså maktlöst. Overallt i Polen blev det stadigt värre, men utan att något väsentligen förändrades.

Inom det judiska samhället löpte skeendet i en liknande bana. Under perioden 1500-1795, en av de mest vidskepelsefyllda i judendomens historia, var den polska judenheten det mest vidskepliga och fanatiska av alla judiska samhällen. Den avsevärda makt, det judiska självstyret medförde, använde de judiska ledarna allt mer för att kväva allt självständigt och nytt tänkande, för att främja de rika judarnas och rabbinernas skamliga utsugning av de fattiga judarna och för att rättfärdiga judarnas roll i förtrycket av bönderna till adelns förmån. Inte heller här fanns någon annan lösning än frigörelse genom krafter utifrån. Polen före år 1795, där judarnas *samhällsroll* var viktigare än i någon annan klassisk diaspora, belyser bättre än något annat land den klassiska judendomens bankrutt.

### *Förföljelser mot judarna*

Under den klassiska judendomens hela tidsålder drabbades judarna ofta av förföljelser<sup>17</sup>. Detta faktum tjäna nu som det viktigaste ”argumentet” hos apologeterna för den judiska religionen med dess lagar mot icke-judar och i synnerhet bland sionismens förespråkare. Nazisternas förgöring av mellan fem och sex miljoner europeiska judar används naturligtvis som en mäktig slutkläm i en dylik argumentation. Vi måste därför granska detta fenomen och dess nutida utseende. Detta är särskilt viktigt med tanke på att det är avkomlingar av judar som levde i Polen före 1795 (ofta kallade ”östeuropeiska judar” – till skillnad från judar från det tyska kulturområdet i början av 1800-talet, innefattande det egentliga Österrike, Böhmen och Mähren) som nu främst innehar makten i Israel

liksom i det judiska samhället i Förenta staterna och andra engelskspråkiga länder. På grund av dessa judars särskilda historia är detta tänkesätt särdeles fast rotat hos dem och mycket mer så än hos andra judar.

Först måste vi dra en skarp skiljelinje mellan de förföljelser som drabbade judar under den klassiska perioden och dem som nazisterna förövade. De förra var folkliga rörelser underifrån, medan däremot de senare beordrades, organiserades och genomfördes ovanifrån: ja, i själva verket av statstjänstemän. Sådana gärningar, som naziregimens statligt organiserade utrotning, är förhållandevis sällsynta i människans historia. Det finns dock andra liknande fall, till exempel utrotningen av tasmanierna och flera andra folkslag i europeernas kolonier. Dessutom avsåg nazisterna att utplåna även andra folk jämte judarna: zigenarna förgjordes liksom judarna, och utrotningen av slaverna hade redan inletts med systematisk slakt på miljoner civila och krigsfångar. Det är emellertid den återkommande förföljelsen mot judar i så många länder under den klassiska tiden som de sionistiska politikerna har tagit till mönster (och använt som ursäkt) för sin förföljelse av palestinierna och som försvararna av judendomen överhuvud använt såsom argument. Det är detta fenomen vi nu måste granska.

Det måste påpekas att i alla de värsta förföljelserna mot judar, det vill säga vari judar dödades, stod den styrande eliten – kejsaren och påven, kungarna, högadeln och det högre prästerskapet, liksom det rikare borgerskapet i de självstyrande städerna – alltid på judarnas sida. Till judarnas fiender hörde de mer förtryckta och utsugna klasserna och de som stod dessa nära i det dagliga livet och dess omsorger, såsom tiggarrordnarnas munkar.<sup>18</sup> I de flesta (men jag tror inte i alla) fall var det visserligen inte humanitära skäl eller motiv av medkänsla som drev elitens medlemmar att försvara judarna, utan sådana motiv som vanligen helgar härskarens intressen – vetenskapen att judarna var nyttiga och lönsamma (för dem), nödvändigheten att hävda ”lag och ordning”, hatet mot de lägre samhällsklasserna och rädslan för att judefientliga upplopp kunde övergå i en allmän folkresning. Likväl kvarstår faktum att de försvarade judarna. Det är därför som alla de judemassakrer, som förövades på den klassiska tiden, ingick i bondeuppror eller andra folkliga rörelser i skeden då regeringen av någon orsak var särskilt svag. Detta gäller också Tsarrysland, även om det delvis utgör ett undantag. Tsarregeringen faktiskt främjade pogromer, varvid den agerade i smyg genom sin hemliga polis, men bara då den var särskilt svag (efter mordet på Alexander II år 1881 och i skedet omedelbart före och efter 1905 års revolution) och såg även då noga till att sammanbrottet för 'lag och ordning' hölls inom vederbörliga skrankor. Under den tid pogromerna nådde sin största styrka – till exempel under Nikolaus I eller senare delen av Alexander III:s regering, då oppositionen hade krossats – tolererade tsarregimen dem inte, ehuru den lagliga diskrimineringen av judarna förvärrades.

Denna allmänna regel kan vi se verka i alla de större judemassakrerna i det kristna Europa. Under det första korståget var det inte riddarhärarna, anförda av berömda hertigar och grevar, som slaktade judarna, utan de spontana folkuppbåd som nästan uteslutande bestod av bönder och tiggare och som följde Peter Eremiten i härlarna. I varenda större stad uppträdde biskopen eller kejsarens ombud emot dem och sökte skydda judarna, ofta förgäves.<sup>19</sup> De judefientliga upplopp som i England åtföljde det tredje korståget ingick i en folkrörelse riktad också mot kungliga ämbetsmän, och några av ledarna straffades av Rikard I. De judemassakrer som skedde vid digerdödens utbrott förövades i trots av de stränga befallningar påven, kejsaren, biskoparna och de tyska furstarna utfärdade. I de fria städerna, exempelvis Strassburg, föregicks de vanligen av en lokal revolution, vari det fåvälde som stadens råd

utgjorde och som skyddade judarna störtades och ersattes av ett mer folkligt styre. 1391 års stora judemassakrer i Spanien skedde under en svag förmyndarregering och vid en tid då påvedömet, försvagat som det var av den stora schismen mellan tvistande motpåvar, var oförmöget att hålla tiggarmunkarna i styr.

Kanske är det mest påfallande exemplet den stora judemassakern under Chmielnicki-revolten i Ukraina (1648). Denna började som ett myteri bland kosackofficerare men övergick snart i ett omfattande uppror av de svårt förtryckta livegna. ”De egendomslösa, de underkuvade, ukrainarna, de ortodoxa kristna [som förföljdes av den polska katolska kyrkan] reste sig mot sina katolska polska herrar, i synnerhet mot herrarnas handgångne, mot prästerskapet och judarna.”<sup>20</sup> Upproret medförde att de upproriska anställde massakrer men också att de polska magnaternas privatarmeer förövalde ännu gräsligare illdåd och ”motterror”.<sup>21</sup> Detta *typiska* bondeuppror mot ett ytterligt förtryck har intill denna dag förblivit inetsat i de östeuropeiska judarnas medvetande – dock inte såsom ett bondeuppror, en resning av de förtryckta, de verkliga jordens fördömda, inte ens såsom en hämnd som drabbade *alla* som tjänade den polska adeln, utan såsom en yttring av godtycklig antisemitism riktad mot judar som sådana. Faktum är att den ukrainska delegationens röstning vid FN och, mer allmänt, Sovjetunionens politik i Mellanöstern i den israeliska pressen ofta ”förklarats” såsom ”ett arv efter Chmielnicki” eller efter hans ”ättlingar”.

### *Den nutida antisemitismen*

I nyare tid genomgår judeförföljelserna en grundlig förvandling. När den moderna staten gör sitt intåg, livegenskapen avskaffas och den enskilde tillerkänns minimala rättigheter, försvinner också med nödvändighet judarnas speciella samhällsekonomiska funktion. Jämte denna upphör även det judiska samhällets makt över sina medlemmar. Enskilda judar vinner i ökande antal friheten att träda in i det allmänna samhället i de länder där de bor. Denna övergång från ett sätt att leva till ett annat utlöser naturligt nog en våldsam reaktion både hos judar (i synnerhet rabbinerna) och hos de element i det europeiska samhället vilka är motståndare till det öppna samhället och för vilka den enskilda människans hela frigörelse är en styggelse.

Den nutida antisemitismen framträder först i Frankrike och Tyskland, sedan i Ryssland, efter omkring år 1870. Tvärt emot de flesta judiska socialister tror jag att dess uppkomst eller senare utveckling fram till våra dagar inte kan skyllas ”kapitalismen”. Tvärtom anser jag att de framgångsrika kapitalisterna i alla länder på det hela taget var anmärkningsvärt fria från antisemitism och att de länder där kapitalismen först upprättades och i sin mest omfattande form – såsom England och Belgien – också var de länder där antisemitismen var långt mindre utbredd än annorstädes.<sup>22</sup>

Den tidiga moderna antisemitismen (1880-1900) var en reaktion hos förvirrade människor som närde ett djupt hat mot det moderna samhället med alla dess sidor, såväl goda som dåliga, och som var ivriga anhängare av den konspiratoriska historieuppfattningen. Judarna fick bli syndabockar för upplösningen av det gamla samhället (som den antisemitiska nostalgin inbillade sig ännu mer slutet och ordnat än det någonsin varit i verkligheten) och för allt som störde i den moderna tiden. Men redan från första början stod antisemiterna inför ett svårt problem: hur skall man definiera denna syndabock, särskilt i lättfattliga ordalag? Vad förmodas den judiske musikern, bankiren, hantverkaren och tiggaren ha gemensamt – i synnerhet sedan de gemensamma religiösa särdragen till stor del blivit upplösta, åtminstone till det yttre? ”Teorin” om den judiska rasen blev den nutida antisemitismens svar på denna fråga.

Däremot hade den gamla kristna och i än högre grad den muslimska motsättningen till den klassiska judendomen varit anmärkningsvärt fri från rasism. Säkert var detta i någon mån en följd av kristendomens och islams universella prägel liksom av de båda religionernas ursprungliga sammanhang med judendomen (S:t Thomas More fick flera gånger skarpt tillrättavisa en kvinna som gjorde invändningar när han sade henne att Jungfru Maria var judinna.). Men den enligt min åsikt långt viktigare orsaken var den sociala roll judarna innehade såsom en väsentlig beståndsdel av de högre klasserna. I många länder behandlades judarna såsom potentiella ädlingar och kunde, efter omvändelse till kristendomen, omedelbart gifta in sig i den högsta adeln. Adeln i 1400-talets Kastilien och Aragonien eller aristokratin i 1700-talets Polen – för att ta de två fall där ingiften av omvända judar var vanliga – skulle knappast knyta äktenskapsband med spanska bönder eller polska livegna, sedan kunde evangelierna lovprisa de fattiga hur mycket som helst.

Det är den nutida myten om den judiska "rasen" – de i det yttre dolda men ändå föregivet bestämmande egenskaperna hos "judarna", oberoende av historien, av samhällsrollen, av allt – som är den nutida antisemitismens formella och viktigaste kännetecken. Detta insåg faktiskt en del kyrkliga ledare, när den moderna antisemitismen först framträdde som en rörelse av någon styrka. Några franska katolska ledare, till exempel, motsatte sig den nya rasistiska lära som E. Drumont förkunnade. Denne var den förste populära franske antisemiten och författaren till den ökända boken *La France juive* (1886), som fick stor spridning.<sup>23</sup> De tidiga moderna tyska antisemiterna mötte liknande motstånd.

Det bör framhållas att några viktiga grupper av europeiska konservativa var fullt beredda att låtsas samarbeta med den moderna antisemitismen och utnyttja den för sina egna syften, och att antisemiterna likaledes var redo att utnyttja de konservativa, när tillfället yppade sig, även om det i grund och botten inte fanns någon större likhet mellan de båda partierna. "De offer som fick röna den hårdaste behandlingen [av den ovan nämnde Drumonts penna] var inte Rothschildarna, utan de stora adelsmän som fjäskade för dem. Drumont skonade inte den kungliga familjen ... eller biskoparna, eller påven, för den delen."<sup>24</sup> Ändå var det många av de franska högre adelsmännen, biskoparna och de konservativa i allmänhet som gladeligen utnyttjade Drumont och antisemitismen under krisen i samband med Dreyfus-affären för att störta republiken.

Detta slags opportunistiska allians framträdde flera gånger om i skilda europeiska länder, tills nazismen blivit besegrad. Det hat, de konservativa närde mot radikalismen och i synnerhet socialismen i alla dess former, gjorde många av dem blinda för vad deras politiska sängkamrater egentligen stod för. I många fall var de rent av beredda att gå i förbund med djävulen, glömska av det gamla talesättet att man behöver en mycket lång sked, om man vill sitta till bords med potentaten ifråga.

Att den nutida antisemitismen och dess förbund med konservatismen varit så effektiva beror på flera faktorer.

För det första den äldre tradition som den kristna motsättningen till judarna utgjorde. Denna fanns i många (ehuru långt ifrån alla) europeiska länder och kunde, om den stöddes eller i vart fall inte motarbetades av prästerskapet, kopplas på det antisemitiska tåget. Hur prästerskapet i varje land faktiskt kom att förhålla sig avgjordes i stor utsträckning av bestämda lokala historiska och sociala omständigheter. Inom katolska kyrkan var tendensen till en opportunistisk allians med antisemitismen stark i Frankrike men svag i Italien, stark i Polen och Slovakien men svag i Böhmen. Den grekisk-ortodoxa kyrkan blev i Rumänien ökad för sina antisemitiska tendenser men intog

motsatt ståndpunkt i Bulgarien. Av de protestantiska kyrkorna var den tyska djupt splittrad i frågan, medan andra (såsom den lettiska och estniska) tenderade till antisemitism, medan åter flera andra (exempelvis den nederländska, den schweiziska och de nordiska kyrkorna) tidigt fördömde antisemitismen.

För det andra var antisemitismen i stor utsträckning ett samlande uttryck för främlingsfientlighet i allmänhet, en längtan efter ett ”rent”, enhetligt samhälle. Men i många europeiska länder omkring år 1900 (och i själva verket till helt nyligen) var juden i praktiken den ende ”främlingen”. Särskilt gällde detta Tyskland. De tyska rasisterna i 1900-talets början hatade och avskydde svarta principiellt lika mycket som judar, men det fanns vid den tiden inga svarta i Tyskland. Det är naturligtvis mycket lättare att rikta hatet mot närvarande än frånvarande människor, särskilt i en tid då massresandet och -turismen ännu inte uppstått och de flesta europeer aldrig lämnat sitt hemland i fredstid.

För det tredje var den försiktiga alliansen mellan konservatism och antisemitism framgångsrik i den mån dess motståndare saknade makt och förmåga. Och de konsekventa och effektiva motståndarna till antisemitismen i Europa är liberalismen och socialismen – historiskt sett samma krafter som på olika sätt fortsätter den tradition som det nederländska frihetskriget (1568–1648), den engelska revolutionen och den stora franska revolutionen bildat. På den europeiska kontinenten är inställningen till den stora franska revolutionen det viktigaste igenkänningstecknet. Man kan i stort sett säga att de som är för den är emot antisemitismen, att de som accepterar den med beklagande åtminstone är beredda att liera sig med antisemiter och att de som hatar den och skulle vilja utplåna resultaten därav utgör de grupper i samhället ur vilka antisemitismen uppstår.

Likväl måste man tydligt skilja mellan konservativa eller till och med reaktionära å ena sidan och verkliga rasister och antisemiter å den andra. Även om den nutida rasismen (vari antisemitismen ingår) uppstår i vissa bestämda samhällsförhållanden, blir den när den vinner styrka en kraft som enligt min åsikt kan beskrivas endast som demonisk. Jag tror att den, när den väl kommit till makten och utövar den, är något som inte låter sig analysera med någon nu känd samhällsteori eller ens någon princip för samhällsbeskrivning – allra minst någon känd teori som åberopar intressen, dessa må sedan vara klass- eller statsintressen eller andra sådana än rent psykologiska ”intressen” hos något kollektiv som man på den mänskliga kunskapens nuvarande ståndpunkt kan definiera. Med det jag här sagt menar jag inte att sådana krafter är principiellt ovetbara, utan tvärtom att vi måste hoppas att vi kommer att förstå dem en gång, när det mänskliga vetandet vuxit ytterligare. Men för närvarande varken förstår vi dem eller kan vi på ett rationellt sätt förutsäga dem – och detta gäller all rasism i alla samhällen.<sup>25</sup> I själva verket hade ingen individ eller grupp av någon politisk färg i något land ens vagt förutsagt nazismens fasor. Endast konstnärer och diktare, såsom Heine, kunde fånga en glimt av vad framtiden bar i sitt sköte. Vi vet inte hur de kunde göra detta, och för övrigt var många andra aningar de hade felaktiga.

### *Sionismens svar*

Historiskt sett är sionismen både en reaktion på antisemitismen och en konservativ bundsförvant med denna – även om sionisterna lika litet som andra europeiska konservativa till fullo insåg vilka de lierade sig med.

Fram tills den nutida antisemitismen uppstod var stämningen i den europeiska judenheten optimistisk, ja till övermått. Detta visade sig i det mycket stora antal judar, särskilt i västliga länder, som helt enkelt övergav den klassiska judendomen, tydligen utan större saknad, under den första

eller andra generationen sedan detta blivit möjligt. Det visade sig också i bildandet av en stark kulturell rörelse, den judiska upplysningen (*haskala*), som inleddes i Tyskland och Österrike omkring 1780, sedan fördes vidare till Östeuropa och inemot 1850–1870 gjorde sig gällande som en samhällskraft av avsevärd styrka. Jag kan inte här gå närmare in på rörelsens kulturella landvinningar, såsom återupplivandet av den hebreiska litteraturen och skapandet av en underbar litteratur på jiddisch. Det är emellertid viktigt att märka att rörelsen trots många inre olikheter ändå som helhet betraktad kännetecknades av två gemensamma trossatser. Den ena var tron på behovet av en grundlig kritik av det judiska samhället och framför allt av den samhällsroll den judiska religionen i sin klassiska form innehaft. Den andra var det nästan messianska hoppet om en seger för ”det godas krafter” i Europas samhällen. De nämnda krafterna definierades naturligt nog efter en enda grund: om de stödde eller inte stödde den judiska frigörelsen.

När antisemitismen senare växte till som en folklig rörelse och de konservativa krafterna i många fall förenade sig med den, innebar detta ett hårt slag för den judiska upplysningen. Slaget blev särskilt förödande, eftersom antisemitismens uppgång inträffade alldeles efter judarnas frigörelse i vissa länder, medan den i andra skedde till och med innan judarna nått sin frihet. I Österrikiska imperiet erhöll judarna fullständig jämlikhet först år 1867. Inom Tyska riket emanciperade vissa stater sina judar ganska tidigt, medan andra, däribland Preussen, visade sig tröga och motvilliga i denna fråga. Den slutliga frigörelsen av alla judar i hela Tyska riket kom först genom Bismarck år 1871. I Ottomanska imperiet var judarna utsatta för officiell diskriminering intill år 1909, och i Ryssland (liksom i Rumänien) ända till år 1917. Således började den nutida antisemitismen inte fullt ett årtionde efter judarnas frigörelse i Mellaneuropa och långt innan dåtidens största judiska samhälle, det i Tsarryssland, frigjordes.

Det är därför lätt för sionisterna att strunta i hälften av relevanta fakta, återgå till den klassiska judendomens ståndpunkt av åtskillnad och hävda att eftersom alla icke-judar alltid hatar och förföljer alla judar, vore den enda lösningen att flytta judarna kroppsligen och samla dem i Palestina, Uganda eller på något annat ställe.<sup>26</sup> En del tidiga judiska kritiker av sionismen var snara att påpeka att om man utgår ifrån den ohistoriska föreställningen att judarna och icke-judarna omöjligen kan leva tillsammans – och därifrån utgår både sionister och antisemiter! – skulle samlandet av alla judar på ett ställe framkalla hat hos icke-judarna i den delen av världen (vilket faktiskt också skedde, om än av mycket annorlunda orsaker). Men så vitt jag vet gjorde detta logiska argument inget intryck, lika litet som några logiska och faktiska argument mot myten om ”den judiska rasen” gjorde det ringaste intryck på antisemiterna.

Det har i själva verket alltid funnits nära samband mellan sionisterna och antisemiterna. Alldeles så som vissa europeiska konservativa trodde sionisterna att de kunde strunta i antisemitismens ”demoniska” karaktär och utnyttja antisemiterna för sina egna syften. Det finns många välkända exempel på sådana allianser. Herzl lierade sig med den ökände greve von Plehve, tsar Nikolaus II:s antisemitiske minister.<sup>27</sup> Jabotinsky gjorde en pakt med Petljura, den reaktionäre ukrainske ledaren, vilkens trupper massakrerade omkring ett hundra tusen judar åren 1918–1921. Ben-Gurions förbundna hos den franska extremhögern under kriget i Algeriet räknade några ökända antisemiter, vilka emellertid noga förklarade att de inte var emot judarna i Israel, endast dem i Frankrike.

Kanske det mest upprörande exemplet av detta slag är att vissa sionistiska ledare i Tyskland med glädje hälsade Hitler välkommen till makten, eftersom de delade hans tro på ”rasens” överhöghet och hans fientlighet mot tanken att judarna skulle smälta in bland ”arierna”. De lyckönskade Hitler till

hans seger över den gemensamma fienden – liberalismens krafter. Dr Joachim Printz, en sionistisk rabbin som senare utvandrade till Förenta staterna, där han kom sig upp till vice ordförande för Judiska världskongressen och blev ett ledande ljus i Sionistiska världsorganisationen (och även var en nära vän till Golda Meir), utgav år 1934 en särskild bok, *Wir Juden* (Vi judar), för att hylla Hitlers så kallade tyska revolution och liberalismens nederlag:

Den tyska revolutionens innebörd för den tyska nationen kommer efter hand att stå klar för dem som skapat den och format dess bild. Dess innebörd för oss måste framläggas här: liberalismens landvinningar har gått förlorade. Den enda form av politiskt liv som främjat den judiska assimilationen är skjuten i sank.<sup>28</sup>

Nazismens seger innebär slutet för assimilation och blandäktenskap såsom ett alternativ för judarna. ”Vi är inte ledsna över detta,” sade dr Printz. Att judarna tvingas identifiera sig såsom judar ser han som ”uppfyllelsen av vår önskan”. Och vidare:

Vi vill att assimilationen ersätts med en ny lag: *förklaringen om tillhörigheten till den judiska nationen och den judiska rasen*. En stat, som är uppbyggd på principen om nationens och rasens renhet, kan endast hedras och respekteras av en jude som förklarar sig tillhöra sin egen art. Sedan han sålunda förklarat sig, kommer han aldrig att bli i stånd till en sviktande lojalitet mot en stat. Staten kan inte önska sig andra judar än sådana som förklarar sig tillhöra sin egen nation. Den vill inte ha judiska smickrare och fjäskare. Den måste av oss kräva trohet och lojalitet mot vårt eget intresse. Ty endast den som ärar sin egen art och sitt eget blod, kan högakta *andra nationers nationalvilja*.<sup>29</sup>

Hela boken är full av dylikt grovt smicker av den nazistiska ideologin, skadeglädje över att liberalismen och särskilt franska revolutionens ideer besegrats<sup>30</sup> och höga förväntningar om att myten om den ariska rasen skall frammana ett klimat där också den befryndade myten om den judiska rasen skall trivas.

Dr Printz insåg naturligtvis inte, lika litet som andra tidiga medhållare och förbundna med nazismen, vart denna rörelse (och den nutida antisemitismen i allmänhet) ledde. Lika litet inser många människor i våra dagar vart sionismen – den rörelse vari dr Printz var en hedrad gestalt – är på väg: till en förening av den klassiska judendomens alla slags hat mot icke-judar och ett urskillningslöst, ohistoriskt bruk av alla förföljelser av judar genom historien för att rättfärdiga sionisternas förföljelse av palestinierna.

Hur vansinnigt detta än kan låta, står det ändå klart, om man närmare undersöker sionisternas verkliga motiv, att en av de djupast liggande ideologiska anledningarna till det sionistiska ledarskapets ihärdiga fientlighet mot palestinierna består i att många östeuropeiska judar identifierar dessa med uppstudsiga östeuropeiska bönder, sådana som deltog i Chmielnicki-upproret och andra liknande resningar – och att dessa bönder i sin tur och på ett historievridigt sätt identifieras med den nyare tidens antisemiter och nazister.



### *Att våga möta det förflutna*

Alla judar, som verkligen vill bryta sig ur den totalitära judiska historiens tyranni, måste ställa sig frågan hur de själva förhåller sig till de *folkliga* yttringar av judefientlighet som förekommit i det förflutna, i synnerhet sådana som uppstått i samband med resningar av livegna bönder. I samma fråga har försvararna av den judiska religionen och den judiska segregationismen och chauvinismen ställt upp sig på motsatta sidan – både slutgiltigt och i varje ny debatt. Det ovedersägliga faktum, att de upproriska bönderna begick hemska illdåd mot judar (liksom mot sina andra förtryckare), använder dessa apologeter som ”argument” på exakt samma sätt som man använder den palestinska terrorn för att rättfärdiga vägran att ge palestinierna rättvisa.

Vårt eget svar måste bli allmängiltigt, principiellt tillämpligt på *alla* jämförbara fall. Och för de judar, som söker frigörelse från den judiska partikularismen och rasismen och från den judiska religionens döda hand, blir det inte svårt att avge ett sådant svar.

Resningar av förtryckta bönder mot sina herrar och herrarnas fogdar är, när allt kommer omkring, vanliga i mänsklighetens historia. En generation efter den ukrainska bonderesningen i samband med Chmielnicki-upproret reste sig de ryska bönderna under Stenka Razin och åter igen hundra år senare under Pugatjov. I Tyskland utbröt ett bondekrig år 1525, Frankrike skakades av jacquieriet åren 1357–1358, och många andra sådana folkliga uppror har förekommit, för att inte tala om de många slavrevolutionerna i alla världsdelar. Alla dessa – och jag har med flit valt att nämna sådana, som *inte* riktade sig mot judar – åtföljdes av fasansfulla massakrer, alldeles som den stora franska revolutionen beledsagades av hemska terrordåd. Hur förhåller sig verkligt progressiva människor och numera vanligt anständigt och bildat folk – antingen de är ryssar, tyskar eller fransmän – till dessa uppror? När anständiga engelska historiker behandlar de irländska böndernas resningar mot sitt slaveri och därvid skriver om de massakrer irländarna förövade på engelsmän, fördömer de då irländarna som ”engelskfientliga rasister”? Vilken inställning har progressiva franska historiker gentemot den stora slavrevolutionen i Santo Domingo, där många franska kvinnor och barn blev slaktade? Att ställa frågan är att besvara den. Men att ställa motsvarande fråga i många ”progressiva” eller till och med ”socialistiska” judiska kretsar är att få ett mycket annorlunda svar: en förslavad bonde görs där om till ett rasistiskt odjur, om det var judar som profiterade på hans slaveri och utsugning.

Talesättet, att de som inte lär av historien döms att upprepa den, är tillämpligt på de judar som vägrar att göra upp med den judiska historien: de har blivit dess slavar och får nu upprepa den i sionistisk och israelisk politik. Staten Israel fyller nu en funktion gentemot de förtryckta bönderna i många länder – inte bara i Mellanöstern utan långt därutöver – en funktion som inte är olik den judarna innehade i Polen före år 1795: fogdens roll gentemot förtryckarregimen. Det är betecknande och belysande att Israels betydelsefulla roll i beväpnandet av Somoza-regimen i Nicaragua liksom regimerna i Guatemala, El Salvador, Chile med flera inte har givit anledning till någon större öppen debatt i Israel eller inom den *organiserade* judenheten i försakingringen. Det är till och med sällan man ställer den mer inskränkta frågan om det ändamålsenliga i dylikt handlande – huruvida det är till judarnas fördel på längre sikt att man säljer vapen till diktatorer som slaktar frihetskämpar och bönder. Än mer betecknande är att troende judar har så stor del i denna hantering och att deras rabbiner (som annars är mycket högröstade, då det gäller att hetsa till hat mot araber) håller sig knäpptysta. Israel och sionismen verkar utgöra ett återfall i den klassiska judendomens roll – nu förstörd, i global skala och under farligare omständigheter.

Det enda möjliga svaret på allt detta, som först och främst judar skall avge, måste bli det vi fått av alla verkliga förkämpar för frihet och medmänsklighet i alla länder, i alla folk och filosofier – med alla sina begränsningar liksom människans egna. Vi måste våga möta det judiska förflutna och de inslag i nuet som bygger på lögn om och dyrkan av detta förflutna. Förutsättningarna för detta är, för det första, total ärlighet i fråga om fakta och, för det andra, tron (som så långt möjligt måste föra till handling) på universalistiska, humana principer för etiken och politiken.

Den kinesiske vismannen Mencius (300-talet fvt), som Voltaire högt beundrade, skrev en gång:

Detta är varför jag säger att alla människor har en förmåga till medkänsla: Här har vi en människa, som plötsligt märker att ett barn håller på att falla ner i en brunn. Undantagslöst hyser hon då oro och medkänsla. Och detta gör hon inte för att vinna fördelar hos barnets föräldrar eller gillande hos sina grannar eller vänner, och inte heller av fruktan för det klander som skulle drabba henne, om hon inte räddade barnet. Sålunda ser vi att ingen människa saknar medkänslan eller skamkänslan eller hövlighetskänslan eller känslan för rätt och orätt. Medkänslan är medmänsklighetens begynnelse, skamkänslan är rättrådighetens begynnelse, hövlighetskänslan är värdighetens begynnelse, känslan för rätt och orätt är vishetens begynnelse. Varje människa har inom sig dessa fyra begynnelse, liksom hon har fyra lemmar. Eftersom alla har dessa fyra begynnelse inom sig, förstör den människa sig själv som anser sig ur stånd att utöva dem.

Hittills har vi sett och i nästa kapitel skall vi ännu tydligare se hur långt ifrån dessa ideal de lärar är, med vilka den judiska religionen i sin klassiska och talmudiska form förgiftar sinnen och hjärtan.

Vägen till en äkta revolution i judendomen – till att göra den human, tillåta judarna att förstå sitt eget förflutna, därmed omfostra dem bort från dess tyranni – går genom en skoningslös kritik av den judiska religionen. Utan fruktan, utan partiskhet måste vi tala ut mot det som tillhör vårt eget förflutna liksom Voltaire gjorde mot sitt:

*Écrasez l'infâme!*

Ovanstående text utgör kapitel 4 av Israel Shahaks bok *Judisk historia, judisk religion – tyngden av tre tusen år*. Utgiven år 1996 av Foinix Förlag. Engelska originalets titel: *Jewish History, Jewish Religion – the Weight of Three Thousand Years*. Bemyndigad översättning av Lars Adelskog. Copyright © svenska översättningen Lars Adelskog 1996.